

PARA VAKIFLARINDAN KATILIM BANKALARINA TÜRKİYE'DE RİBA'DAN KAÇINMA ÇABALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

M. Kemalettin ÇONKAR

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü
conkar@aku.edu.tr

Özet

İslam tarihi boyunca İslam toplumlarının ekonomik hayatta çözüm üretmekte en fazla zorlandıkları konunun riba meselesi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Riba'nın yasak olduğu hususu tartışılmazdır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de riba yasaklanırken herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. Buna mukabil riba yiyenler Kur'an'da çok şiddetli biçimde tehdit edilmektedir. Öte yandan riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur. Bu durumda riba'nın ne olup olmadığı; cahiliye riba'sının ne olduğu tartışmaları ve çok sayıda hadisin değerlendirilmesi çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, riba'dan kaçınmayı sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesi hususu Müslümanların çözmek zorunda oldukları oldukça çetrefil bir sorun olarak 14 asır boyunca karşılıklarında durmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarihinde ne gibi yöntem ve kuramlar denendiğini kısaca tanıtır bunlarla ilgili değerlendirme yapmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Riba, Faiz, Para Vakıfları, Katılım Bankaları, Çok Ortaklı Şirketler

Abstract

We can easily say that the most challenging problem of Islamic society in economic life is riba (which is commonly equated with interest) issue. Riba is indisputably prohibited and haram in Islam. However, there is no any definition or detailed explanations about "what is riba?" in the Qur'an. On the other hand, the people who charged the fee for borrowed money are threatened very severely in the Qur'an. In addition to the Qur'an verses, there are many hadiths about the riba. Within the framework of these two

sources Muslim scholars tried to define “what is really riba?”. Therefore, it has been important to develop methods to avoid from riba for 14 centuries. This is the most serious problem Muslim societies are facing in financial life. In this study, we will briefly explain what methods and institutions have been tried in our history (Ottoman and Republic period). Finally, we will discuss the riba-related methods and theories.

Keywords: Riba, İnterest, Money Foundations, Participating Banks, Publicly Owned Companies

Giriş

14 asırlık islam tarihi boyunca islam toplumlarının ekonomik hayatında çözüm üretmekte zorlandıkları sorunların başında riba'nın ne olup ne olmadığı; riba'dan nasıl kaçınılacağı konusu gelmektedir. Halen de konuyla ilgilenen herkesi tam anlamıyla tatmin edecek bir noktaya ulaşamadığını söylemek durumundayız.

İslam'da riba'nın yasak olduğu hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Ancak ribanın tam ne olduğu, hangi işlemlerin riba içerdiği konusunda tartışma bitmemektedir. Öncelikle, konuya (fıkıh âlimlerinin) yaklaşım tarzı aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir (Uludağ, 1988: 12-14):

i) Âlimlerin önemli bir kısmı bu konudaki dini geleneği aynen sürdürmekte; bir yandan her faizin riba olduğu kabulüyle faize kökten karşı durmakta, diğer yandan bu konudaki şer'i hileleri caiz, hatta sevap olarak görmektedirler. En önemli temsilcileri olarak Ö. Nasuhi Bilmen, Elmalı Hamdi Yazır, Kamil Miras belirtilebilir. Önde gelen başlıca tarikat şeyhleri de buraya dâhil edilebilir.

ii) Genellikle fıkıh ölçüsü ve çerçevesi içinde kalıp, bu sahadaki hükümleri faizin cevazı yönünde zorlayanlar. Fıkıhı esas alıp, ayet ve hadisleri bu yönde yorumlayarak faizin meşruluğu sonucuna ulaşanlar genellikle zaruret esasını göz önünde tutmaktadırlar.

iii) Fıkıhı bir tarafa bırakıp doğrudan ayet ve hadise dayanarak konuya yaklaşanlar. Yani hem riba ve faizi aynı şey sayıp reddetmekte hem de hileli yolları maskaralık sayıp şiddetle reddetmek-

tedirler. Mevdudi ve Seyyid Kutup bu grubun önde gelen temsilcileridir.

iv) Fıkıh ölçüleri içinde kalmayan, ayet ve hadislerden hareketle, bunları yeni yorum ve değerlendirmelere tabi tutarak faizin caiz, riba’nın haram olduğu kanaatine ulaşanlar; Ali Suavi, İzmirli İsmail hakkı, Muhammed Abduh, Reşid Rızza ve Fazlurrahman gibi âlimler de bu grubun önde gelenlerindedir.

İktisat, sanayi, ticaret ve hukuk alanında uzmanlaşmış, inançlı ilim ve fikir adamlarımızın riba ve faiz konusundaki çalışmaları ise gelenekçi din âlimlerinin riba ve faizi aynı kabul eden yaklaşımlarını esas almaktadır. Dolayısıyla yaptıkları çalışmalarda yeni bir bakış açısı üretmekten ziyade, peşinen benimsedikleri bu anlayışı doğrulamaya çalışan gerekçeler ve tespitler ortaya koymaya çalışmışlardır.

1970 sonrasında, başta Malezya olmak üzere bazı İslam ülkelerinde (i) maddesinde belirtilen anlayış çerçevesinde çeşitli ‘İslami finans araçları ve kurumları’ geliştirilmeye başlanmıştır. 1985’den itibaren önce finansal kurumlar ülkemize adapte edilmeye çalışılmış, son yıllarda da bazı finansal araçlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Son ismi ‘Katılım Bankaları’ olan faizsiz finans kurumlarının şu anda ülkemiz bankacılık piyasasındaki yeri ancak %5 civarındadır.

Biz bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti’nin ilk yüzyılından bu yana ülkemizde riba’dan kaçınma amaçlı, (i) maddesindeki anlayış çerçevesindeki uygulamaları mercek altına yatırıp sonuçta da bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

1. İslamın Temel Kaynaklarına Göre Riba Yasası

1.1. Riba Kavramı

Riba, Arapça bir sözcüktür. Kökeninde mutlak çoğalma anlamı vardır. Ziyade ve fazlalık olarak da ifade edilebilir. Ancak kelimenin sözlük anlamı riba’yı açıklamaya yetmez. Çünkü her artış, örneğin ticarete meydana gelen artışlar yasaklanmamıştır. Riba kelimesi

Arapça'da belirlilik ifade eden 'el' takısıyla birlikte kullanılır. Bu ise Kur'an'ın indirildiği dönemde yürürlükte olan riba'yı belirtir (Mannan'dan aktaran, Güngör: 222). Ancak cahiliye riba'sı ne olup olmadığı hususu da tartışmalıdır. Bir kısım âlime göre borcun ilk verilmesi sırasındaki kat kat olmayan fazlalık değil, vade uzatma sırasındaki fazlalık riba iken; çoğunluğa göre ise ister başlangıçta ister vade uzatma sırasında, ister makul ister kat kat olsun her türlü fazlalık riba'dır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Uludağ, 1988: 36-52). Riba bir fıkıh terimi olarak, bedelli akitlerde taraflardan birisi lehine şart koşulan fazlalığı ifade eder (Döndüren, 1993: 379).

Ülkemizde âlim çoğunluğunun kabullendiği (i) maddesindeki anlayış çerçevesinde faiz kavramı da riba ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak Kur'anın yasakladığı 'riba' ile modern dünyada kullanılan 'faiz' kavramının aynı anlama gelip gelmediği, riba'nın bütün faiz çeşitlerini kapsayıp kapsamadığı tartışmalarını da dikkate alarak biz bu çalışmamızda, tüm bakış açılarını da kapsayıcı olması nedeniyle riba kavramını kullanmayı tercih edeceğiz.

1.2. Kuran-ı Kerim'de Ribanın Tedricen Yasaklanması

Kuran'da riba yasağı dört aşamada gerçekleşmiştir (Karaman vd., 2006: 670-671):

- Birinci aşama, riba'yı doğrudan yasaklamak yerine dolaylı olarak riba ile iştigal etmemeyi tavsiye eden Rum Suresinin 39. ayeti.
- İkinci aşama, yine riba'yı doğrudan yasaklamak yerine Yahudilerin bu yasağa uymadıkları için başlarına gelen musibetlerin anlatıldığı, mü'minlere aynı duruma düşmelerinin öğütlediği Nisa Suresinin 160., 161. ayetleri.
- Üçüncü aşama riba'nın kesin bir dille yasaklandığı ilk grup ayetler olan Âli İmran Suresinin 130., 131., 132. ayetleri.
- Dördüncü aşama ise ribanın kesin olarak yasaklandığı son grup olan Bakara Suresinin 275-281. ayetleri.

Bu ayetlerde riba’nın ne olduğuyla ilgili açıklama bulunmamaktadır. Bunu; o dönemde riba uygulamasının biliniyor oluşuyla açıklayabiliriz (Uludağ, 1998: 39).

1.3. Hadislerde Riba

Riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur. Sünnet faizin kapsamını genişletmiş, bütün misli mallarda fazlalık ve nesie riba’sının gerçekleşme şartlarını belirlemiş ve bu arada kaide dışı riba çeşitleri de koymuştur (Döndüren, 1993: 384).

1.4. İcma’ya Göre Riba

Riba yasağı üzerinde görüş birliği vardır. Ancak riba’nın illeti, çeşitleri ve niteliği üzerinde görüş ayrılıklarının varlığı da bir gerçektir (Döndüren, 1993: 384).

2. Para Vakıfları

2.1. Tanımı, Ortaya Çıkışları Ve Tarihi Seyri

Para vakıfları, bir gayrimenkulün değil, belirli bir menkul malın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türü olarak tanımlanabilir (Çizakca, 1993: 67). Osmanlılar Ebu Hanife’nin talebelerinden Züfer’in (Ö. 775) para, yiyecek, ölçü ya da tartı ile işlem gören malların vakfedilmesinin caiz olduğunu belirten görüşüne dayanarak para vakfı uygulamasına imkân sağlamışlardır.

Para vakıflarının işletilmesinde temel prensip; vakfedilen paranın mudaraba, bidaa veya muamele-i şer’iyye yöntemlerinden biriyle işletilip, gelirin vakıf amaçları doğrultusunda kullanılmasıdır (Alper ve Erdoğan, 2009: 90).

Gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek bir yapı arz eden para vakıfları, başlangıçtaki faaliyet ve hizmet alanlarına yenilerini ekleyerek Osmanlı toplumunda önemli bir dayanışma, sosyal güvenlik ve finans kurumu olma niteliği kazanmışlardır.

Para vakıflarının Osmanlılarda toplumun hatta devletin ve ilgili kamu kuruluşlarının finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli roller üstlenmiş olduklarını rahatlıkla ifade edebiliriz. Ayrıca

paranın nemalandırılması ile kullanıldığı alanlara bakıldığında, bu kurumların birçok kamu hizmetinin ifasını da üstlendiklerini görmekteyiz.

Uygulamanın tam ne zaman başladığı da çok net biçimde bilinmemektedir. Kaynaklarda II.Murat ve Fatih Fatih Sultan Mehmet'in saltanat yıllarında kurulan para vakıflarına rastlanılmaktadır. Ancak 16. yüzyılın başlarında iyice yaygınlaştıkları söylenebilir (Özcan, 2013: 11-12). 1545-1547 yılları arasında Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin etkisiyle para vakıflarının yasaklanması üzerine, Sofyalı Bali Efendi'nin padişaha hitaben yazdığı mektuptaki ifadelerle bakıldığında ise, para vakıflarının ortaya çıkışının Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihlerine kadar uzandığı belirtilebilir (Özcan, 2013: 38- 44).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar önemini koruyan para vakıflarının; 18. yüzyıldaki vakıfların %31,7'sini, 19. yüzyıl vakıflarının ise %56,8'ini oluşturdukları belirlenmiştir (Ekinci, 2013). Yaklaşık 4000 civarındaki para vakfı 2 Mayıs 1920'de Şer'iyye ve Evkaf Vekâletine, 3 Mart 1924'te ise başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. 11 Ocak 1954'de ise o tarihte kurulan Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nın sermayesine aktarılmıştır.

2.2. Fon İşletim Yöntemleri

Kuruluşu gerçekleştirilen vakfın sermayesi müteveli tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır. Para vakıflarının sermayelerinin işletilmesinde teorik olarak üç yöntemden bahsedilebilir. Muamele-i şer'iyye, bidaa ve mudarebe. Ancak bunların içinde en yaygın olarak kullanılan yöntemin muamele-i şer'iyye olduğu anlaşılmaktadır.

Muamele-i Şer'iyye (Bey'ul İyne)

Riba'nın yasaklandığı ve alıp verenlerin şiddetle kınandığı, buna karşılık insanların karşılıksız borç vermek istemedikleri bir iktisadi

ortamda, özellikle kısa vadeli fon ihtiyacını karşılamak amacıyla icad edilmiş bir borçlanma yöntemidir. Bu işlemde riba işleminin neticesine birkaç alt işleme başvurmak suretiyle dolaylı olarak ulaşılmakta, böylece bir tarafın fon ihtiyacı karşılanırken, diğer taraf ta riba yasağı nedeniyle doğrudan ulaşamadığı gelir elde etme hedefine dolaylı yoldan ulaşmaktadır (Özcan, 2003: 54). Mesela %20 ile 100 lira borç almak isteyen kişi, borç para verecek olan kişinin malını bir yıl vadeli 120 liraya satın alır. Sonra o malı aynı kişiye peşin 100 liraya satar. Böylece 100 lira almış 1 yıl vadeli 120 lira borçlanmış olur (Bayındır, 2007: 226).

Bu yöntemin meşruluğu konusu âlimler arasında çok tartışılmıştır. Para vakıflarının bu yöntemi uygulaması bağlamında da özellikle 16. Yüzyılda önemli tartışmalar olmuştur. Tartışmaların önemli kısmı paranın vakfedilip edilemeyeceği üzerinde yoğunlaşmış olmakla birlikte, paranın bu yöntemle borç verilmesi hususu da tartışılmıştır. İbn-i Kemal, Ebusuud Efendi, Sofyalı Bali Efendi gibi âlimler uygulamayı destekleyen tarafta yer almışlardır. Hatta İbn-i Kemal bu işlemin riba’dan kaçış ve haramdan kurtuluşa vesile olduğu için güzel göründüğünü belirtmekte, ancak taraflardan birine zarar veriyorsa, fetvada caiz görülse bile diyaneten caiz olmayacağını belirtmektedir (Özcan, 2003: 55-56). Genel olarak bakıldığında Hanefiler ve Şafililer bu işlemi caiz görmüşler, Maliki ve Hambeliler ise uygun bulmamışlardır (Döndüren, 1993: 326).

Bidaa

Vakıf paralar açısından bidaa, vakıf paranın Allah rızası için belli bir süre işletilerek elde edilen karın tamamen vakfa verilmesi olarak ifade edilebilir (Döndüren, 1998: 65). Buna göre parayı işleten kişi bunu hayır amacıyla yapmış olacaktır. Uygulamada kabul gören bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır (Özcan, 2003:75).

Mudarebe

Bir tarafın emek, diğer tarafın sermaye koyarak oluşturduğu kâr ortaklığıdır. Kâr, iki taraf arasında anlaşılan oranda paylaşılır. Zarar durumunda sermaye sahibi zararı yüklenir, emek sahibi de emeği

karşılığında bir şey elde edemeyerek zarara uğramış olur. Bu ortaklık şeklinin istismara açık olması ve karşılıklı güven olmadan yürütülmesi mümkün olmadığından para vakıflarının işletilmesinde uygulama alanı bulamadığı görülmektedir (Özcan, 2003: 75). Ayrıca bu biçimde bir fon kullandırmanın proje bazlı finansman durumunda uygulanmasının daha mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

2.3. Fon ve Gelirlerin Kullanımı

Para vakıflarının temel amacı, yukarıda belirtilen yöntemlerle elde edilen gelirlerin toplumun ihtiyaç duyduğu birçok hizmetlere sarfedilmesidir. Bu hizmetlerin başlıcaları; eğitim ve din hizmetlerinde çalışanların maaşlarının ödenmesi, öğrencilere burs verilmesi ve çeşitli sosyal yardımların yapılması olarak belirtilebilir (Koyunoğlu, 2008: 254). İlerleyen dönemlerde ise bu vakıfların işlevleri gittikçe genişlemiştir. Yeniçerilerin orta sandıkları, esnaf sandıkları, mahalle ve köylerde kurulan avarız vakıfları (geliri daha çok köy ve mahalle halkının başta vergiler olmak üzere ortak mükellefiyetlerinin karşılanması veya çeşitli ortak ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlı vakıflar) gibi açılımlara da ulaşmış, sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası gibi işlevler de ifa etmişlerdir (Özcan, 2003: 77).

3. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (Desiyab)

DESİYAB 1975 yılında 13 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş. adı altında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının İlgili kuruluşu olarak kurulmuş, kuruluş işlem ve faaliyetleri 04.11.1983 gün ve 165 sayılı KHK ile yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra 22.06.1988 gün ve 329 sayılı KHK ile ünvanı Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. olarak değiştirilmiştir. Yüksek Planlama Kurulu'nun 20.01.1989 tarih ve 89.T.2 sayılı kararı ile de T.C. Turizm Bankası A.Ş. tüm aktif ve pasifleriyle bu bankaya devredilmiştir. Son olarak 24.10.2018 tarih ve 30575 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan kanunla da ismi "Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. olarak yenilenmiştir. Bu banka, yatırım ve

kalkınma bankacılığının gerektirdiği her türlü faaliyette bulunmanın yanında, konumuz açısından önemli olan iki ilave işlevle de yükümlü kalmıştır. Bunları şöyle belirtebiliriz (Çonkar, 1988: 243-244):

- Yurtiçi ve özellikle yurtdışında çalışanlarca girişilen yatırım teşebbüslerine yatırım ve işletme kredisi açma ve sermayelerine katılma yoluyla destek sağlama,
- Sermayelerine katıldığı yatırım teşebbüslerine ‘kar ortaklığı esaslı kredi’ verme.

Bu iki yükümlülükten, bu bankanın kurulmasının temel iki amacının olduğunu anlayabiliriz:

- (i) O tarihte yurtdışındaki işçilerin kurduğu çok sayıdaki işçi şirketine teknik, finansal ve yönetsel destek vermek,
- ii) Ülkemizde faizsiz kredi uygulamasını başlatmak ve geliştirmek.

Banka içi dokümanlarda kar ortaklığı esaslı kredi; bir yatırım projesinin gerçekleştirilmesinde sermaye ortağı gibi katkı payı olmak üzere verilmiş, fakat sermaye ortağından farklı olarak daha önce işletmeden çekilen ve vadesi içinde faiz kazancı yerine hakkaniyet esasına uygun olarak gerçekleşecek proje karından, katkısı oranında kar ortaklığı payı verilen bir ödünç verme işlemidir (DESİYAB, 1977: 15).

Söz konusu dokümanda ayrıca ‘bu kredi türünün yaygın bir uygulamaya kavuşturulabilmesi için kullandırılmasında uyulacak ilkeler’ de açıklanmıştır.

Kar ortaklığı esaslı kredinin yeni bir finansman biçimi olması nedeniyle uygulanmasında çeşitli zorluklarla karşılaşıldı. Kurumlar vergisi, gelir vergisi ve vergi usul kanunu gibi bazı alanlarda düzenleme yapma gereği ortaya çıktı. Ayrıca faizsiz bankacılık yapılması ve yapılabileceği düşüncesinin arkasındaki siyasi iradenin o tarihte yeterince güçlü olmaması ve kısa süre sonra iktidardan ayrılması da eklendiğinde bu kredi biçiminin uygulaması

tam anlamıyla hayata geçirilemedi ve yaygınlaşamadı. Bu gerçekten hareketle ülkemizde faizsiz finansla ilgili esas kurumsal denemenin ancak 1985 yılında 'Özel Finansal Kurumları' nın kurulması ile başladığını belirtebiliriz.

4. Çok Ortaklı Şirketler

Türk Ticaret Kanunu'nda çok ortaklı şirketin tanımı bulunmamaktadır. Çünkü çok ortaklı şirket, bir şirket türü değildir. TTK'da bulunan tanımlamalardan birisinin almış olduğu şekildedir. Burada inceleyeceğimiz çok ortaklı şirketler kavramıyla; özellikle Ortadoğu ve Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin tasarruflarıyla kurulan, daha sonra mahalli tasarrufların da katılımını sağlayarak halk girişimciliği hareketine öncülük eden kuruluşları kastediyoruz (Öz, 2013: 63-64). Bunların en tanınan örneklerinden biri YİMPAŞ'tır.

YİMPAŞ 1980 yılında Hicret ismiyle perakende mağazası olarak kurulmuş, 1982'de ise YİMPAŞ ismini alarak çok ortaklı şirkete dönüşmüştür. Bu şirketleri çalışmamıza dâhil etmemizin temel sebebi, söz konusu şirketlere ortakların (para yatıranlar demek daha doğru olabilir); hem kara, hem zarara ortak oldukları, böylece riba'dan kaçınıyor olduklarını varsaymalarınıdır.

Şirketlerin çok ortaklı olmalarının yolu halka açılmaktır. Halka açılma iki biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi şirketin kuruluşu sırasında, ikincisi ise kuruluşun sonrasındaki sermaye artırımında halka açılmadır. Bu iki yöntemde SPK'dan izin alma ve SPK denetimi esastır. Bunların dışında bir de izinsiz halka arz faaliyeti söz konusudur. Bu yöntem, Sermaye Piyasası Kanunu çerçevesinde kurul kaydına alınmaksızın hisse senedi satışı ve ortak etme vaadiyle para toplanmasıdır. Çok ortaklı şirketlerin birçoğunun, özellikle burada örnek olarak aldığımız YİMPAŞ'ın bu yöntemle başvurdukları ve bundan dolayı haklarında sık sık davalar açıldığı iddia edilmektedir (TBMM, 10/16,262 esas numaralı ve 1061 Sayılı Araştırma Komisyonu Raporu, s.24-26).

Çok ortaklı bir şirketin sermaye artırma uygulaması SPK'nın izni ve denetimine tabidir. Fakat YİMPAŞ, SPK'dan izin almaksızın

sermaye artırımına gidebilmiştir. İlave olarak, ortaklardan sağlanacak olan tüm sermayenin SPK’da bu amaçla açılacak olan hesaba kaydedilmesi gerekirken, YİMPAŞ’ın açık bir kayıt olmaksızın kişilerden doğrudan sermaye toplayabildiğini görüyoruz.

Bu şirketler sermaye artırımının dışında, ortaklara ortaklık paylarını istedikleri anda geri ödeme, önceden oranı belirlenmiş kar dağıtımı gibi anonim şirket kavramı ve kar mantığıyla nasıl bağdaştığı pek anlaşılmayan ilginç uygulamalara imza atmışlardır (Öz, 2013: 64).

YİMPAŞ’ta ortaklık yönetim kurulunun onayı olmaksızın ve ortaklar pay defterine kaydı yapılmaksızın devredilemez. Ortaklık formel olmayan ve devlet garantisi sağlamayan bir belgeyle desteklenir. Yıl sonunda dağıtılması düşünülen kar oranı ortaklığın başlangıcında ilan edilir. Önceden ilan edilmiş olan kar oranı yıl sonunda gerçekleşmediği takdirde, ortakların baştan belirtilmiş oranda karı almakta ısrar edebileceği bir hukuki temel yoktur. Eğer kar, belirtilenden fazla olursa, ortaklar kendilerine baştan ilan edildiği kadar kar alabilir. Kar değil kayıp söz konusu olduğu takdirde, ortağa hiçbir şey ödenmez (Sarıoğlu, 2003: 77-78).

5. Katılım Bankaları (Özel Finans Kurumları)

5.1. Katılım Bankalarının Kuruluş Ve Gelişme Süreci

Ülkemizde Cumhuriyet dönemindeki riba’dan kaçınma çabaları içinde en profesyonel çabanın Özel Finans Kurumlarının kurulması olduğunu söyleyebiliriz. Kurulmalarına yol açan faktörleri, yukarıda diğer kurumsal çabaları tanıtırken bir nebze açıklamıştık. Burada kısaca toparlamak istersek şunları söyleyebiliriz:

i) Faizden kaçındığı için fonlarını altın, döviz ve gayrimenkul gibi alanlara yatırımların, bu fonlarını verimli yatırım alanlarına aktarmalarının sağlanması,

ii) Petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte İslam Ülkelerinde oluşan petrodolarların ülkemize çekilmesi,

iii) Etkin çalışmayan klasik bankaların karşısına rakip kurumların çıkarılarak onların da etkinliklerinin artırılması.

Kuruluşların yasal alt yapısı sırasıyla şöyle olmuştur:

- 16.12.1983 gün ve 83/7506 sayılı 'Özel Finans Kurumları' kurulması hakkında Bakanlar Kurulu Kararnamesi,
- 25.12.1984 gün ve 18323 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 'Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Tebliği',
- 21.03.1985 gün ve 18348 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 'T.C: Merkez Bankası Tebliği'.

Bu yasal altyapıya dayanarak 1985 yılında ilk kurulan ise sermayeleri ağırlıklı olarak körfez kaynaklı olan Al Baraka Türk ÖFK A.Ş. ve Faisal Finans ÖFK A.Ş.'dir. Özel finans kurumlarını; 'cari ve katılma hesapları' adı altında topladıkları fonları, genel olarak murabaha, az bir kısmını ise 'kâr/zarar ortaklığı' ve 'finansal kiralama' yöntemleriyle kullandıran, faizsiz bankacılık yapma amaçlı kurumlar olarak tanımlayabiliriz.

19.10.2005 tarihinde 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile Özel Finans Kurumları ismi 'Katılım Bankaları' olarak değiştirildi. Bankacılık Kanunu'nda katılım bankası şu şekilde tarif edilmiştir. 'Bu kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar...' katılım bankaları olarak belirtilmiştir. 2005 yılındaki Bankalar Kanunu değişikliği ile yapılan düzenlemelerle katılım bankacılığı çok daha sağlam bir mevzuat zeminine kavuşturmuştur.

5.2. Katılım Bankalarının Fon Toplama Yöntemleri

Yasal düzenleme gereği, bu bankalar da asgari bir sermaye ile kurulmak durumundadır. Bu tutar yine yasal düzenlemelerle zaman zaman güncellenmektedir. Fakat müşterilerine kullandırdıkları fonların temel kaynağı, diğer bankalarda da olduğu gibi tasarruf sahiplerinden sağlanan fonlardır.

Fon toplama yöntem ve esasları da yine Bankacılık Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu çerçevede, fonların toplandığı iki tür hesap söz konusudur: Cari hesaplar ve katılma hesapları. Bunların dışında,

doğrudan fon toplama faaliyeti olmamakla birlikte, uluslararası piyasadan sağlanan sendikasyon kredileri de ilave edilebilir (Canbaz, 2016: 187).

Cari Hesap

İstenildiğinde kısmen veya tamamen geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri sağlamayan hesaplardır. Bu yönüyle cari hesaplar katılım bankaları için maliyetsiz kaynak niteliğindedir. Bu hesaplar genellikle ticari müşteriler tarafından gündelik nakit akışlarını yönetmek ve/veya diğer bankacılık hizmetlerini ücretsiz veya düşük ücretle elde etmek amacıyla açılır (Tunç, 2013: 191).

Katılma Hesapları

Tasarruflarını kar ve zararın paylaşılması esasına göre değerlendirmek, yatırıma ve ticari faaliyetlere aktarmak isteyen kişiler ve kurumlar, bu hesapları tercih ederler. Katılım bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca fon talep edenlere kullandırmasından doğacak kar veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahiplerine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anapara oranında aynen geri ödenmesinin garanti edilmediği fonlardan oluşan bir hesap türüdür. 1 ay, 3 ay, 6 ay, 1 yıl ve daha uzun vadeli, TL, USD, EURO ve altın üzerinden açılabilirler.

Her para birimi, havuz sisteminde vadelerine göre gruplandırılır. Her grubun kar/zarar tutarı tasarrufun vade tarihinde hesaplanır. Bu kar/zararın %20-25’i mudarip hissesi olarak bankaya kalır. Bu oran vadeye ve/veya hesabın büyüklüğüne göre belirlenir. Karın %75-80’i ise hesap sahibine aktarılır. Hesap sahiplerine ödenen kâr payı üzerinden, ticari banka faizlerinden olduğu gibi %15 gelir vergisi stopajı yapılır. Hesap açılma tarihinde hesap sahiplerine sabit bir ödeme taahhüdünde bulunulmaz. Kurumun uygun bulması halinde katılım hesabından vadesinden önce para çekilebilir. Bu durumda vade tarihinde hesapta kalan tutar üzerinden kâr payı hesaplanır.

Faizsiz bankacılık sistemindeki 'katılım hesap sahiplerine herhangi bir getiri garantisi verilmemesi, oluşacak riskin ve dolayısıyla zararın hesap sahibine aktarılması' ilkesinin bulunmasına karşın, katılma hesapları da aynen diğer bankalarda olduğu gibi kanunla 'Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu' kapsamına alınarak sigortalanmıştır.

Sendikasyon Kredileri

Sendikasyon kredisi, birden fazla bankanın, belli bir amaç için yine banka ve finansal kurumlara büyük tutarlarda sağladıkları uluslararası fonlardır. Bu yöntem, katılım bankalarının fon toplama faaliyetleri dışındaki bir kaynak sağlama yoludur. Bu fonlar murabaha yöntemiyle elde edilir. Dolayısıyla katılım bankalarının sağladığı bu sendikasyon kredilerine 'murabaha sendikasyon kredisi' ismi verilir (Canbaz, 2016: 189).

5.3. Fon Kullandırma Yöntemleri

Çağdaş Murabaha (Peşin Alım Taksitle Satım)

Sanayi, ticaret ve hizmet işletmelerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan hammadde, yarı mamül, mamül, makine, teçhizat vb. elle tutulan gözle görülen malların üçüncü şahıslardan peşin satın alınıp, başvuran müşterilere belli bir kar ilavesiyle vadeli olarak satılması işlemidir. Bu işlemde; satın alınacak mal, peşin fiyatı, kalitesi ve satıcı işletme gibi hususlar müşteri (fon kullanıcı) tarafından belirlenmekte, satıcıya peşin ödemeyi ise katılım bankası yapmaktadır. Bu uygulamaya kurumsal murabaha uygulaması denmektedir.

Benzer uygulama, bireylere yönelik olarak da yapılabilir. Bireysel ihtiyaçlar için, gerçek kişi alıcıların doğrudan satıcıdan alacakları mal veya hizmet bedelinin katılım bankası tarafından satıcıya peşin olarak ödenip, mal veya hizmeti edinecek olan müşterinin, peşin ödemeye belirli bir kar ilavesiyle vadeli olarak borçlandırılması işlemine de bireysel murabaha uygulaması denir. Bu çerçevede en yaygın finansman alanları; konut, araç, mobilya, beyaz eşya, bilgisayar alımlarının finansmanı olarak görülmektedir.

Katılım bankalarının fon kullandırmada en yoğun olarak kullandığı yöntem murabaha olup, toplam fon kullandırma uygulaması içindeki payının %95’in üzerinde olduğu birçok kaynak tarafından ifade edilmektedir (Canbaz, 2016: 193).

Finansal Kiralama (Lesaing)

Bu yöntem, eski zamanlardan beri Anadolu’da kullanılan ve ‘icare’ olarak bilinen sistemin kurumsallaşmış halidir. Murabaha’dan sonra katılım bankalarınca ikinci sırada yoğun olarak kullanılan bir fon kullandırma yöntemidir.

Yöntem, bir yatırım malının (bina, makine, araç, bilgisayar gibi) mülkiyeti katılım bankasında kalarak, belirlenen kira karşılığında kullanım hakkının kiracıya verilmesidir. Genellikle kira süresi sonunda söz konusu malın mülkiyeti de müşteriye devredilir. Reel ekonomiyi finanse etme iddiasındaki katılım bankaları için fonksiyonlarına çok uygun bir fon kullandırma biçimidir.

Kar/Zarar Ortaklığı (Mudarebe-Müşaraka)

Bu işlemin esası, katılım bankasının fon talep eden bir müşterinin projesine veya belli bir parti malın alınıp satılması işlemine ortak olmasıdır. İki biçimde karşımıza çıkmaktadır:

i) Mudarebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)

Bu yöntemde, bir taraf sermayesini diğer taraf ise emeğini ortaya koyarak bir ortaklık oluşturulur. Kar aralarında yaptıkları anlaşma çerçevesinde bölüşülür. Zararı ise sermayeyi koyan taraf üstlenir.

ii) Muşaraka (Sermaye-Sermaye Ortaklığı)

Her iki tarafın da belirli bir tutarda sermaye koyarak birlikte iş yapmak ve meydana gelecek kar ve zararı paylaşmak üzere oluşturdukları ortaklıktır. Emeğini koyan girişimciye ayrıca emeği için bir bedel de ödenir.

Katılım bankalarının felsefesine en uygun yöntemin bu olduğunda konuyla ilgili herkes ittifak etmektedir. Ancak

kullandırılan toplam fonlar içindeki payı %3'ü geçmemektedir (Tunç, 2013: 2016).

Proje Finansmanı

Belirli bir projenin uygulanmaya başlanmasında ve geliştirilmesinde geri dönülmez finansmanı içeren ve borcun geri ödenebilmesi için proje girişimcisinin kredibilitesinden ziyade projenin gelecekte sağlayacağı nakit akımları ve proje varlıklarının esas alındığı bir finansman türüdür (Canbaz, 2016: 197). Bu tür projelerin finansmanı, katılım hesaplarındaki fonlardan ziyade, yurtdışından temin edilen murabaha sendikasyon kredisi ile karşılanmaktadır.

Ortak Yatırımlar

Gelişme potansiyeli taşıyan şirketlerin sermayesine, taraflar arasında düzenlenecek sözleşme hükümleri çerçevesinde katılım bankasının iştirak etmesi veya belli bir yatırımın finansmanı amacıyla oluşturulacak fonlara katılmasıdır. Bu şekilde edinilecek ortaklık paylarının banka tarafından 7 yıl içinde elden çıkarılması gerekmektedir (Tunç, 2013: 219). Bankacılık kanunu bu alanda katılım bankasınca yapılabilecek yatırım tutarını bankanın öz kaynağı ile ilişkilendirerek bir üst sınır koymuştur. Bu yöntem katılım bankalarının nadiren başvurduğu bir yöntemdir. Risk sermayesi finansmanına benzetilebilecek bir yöntemdir. Aslında katılım bankalarının bir risk sermayesi yatırım birimi oluşturarak bu fon kullandırmanın hacmini büyütme, misyonlarına çok uygun bir gelişme olabilir.

Gayrimakdi Krediler

Girişimcilere ticari veya sinai faaliyetlerinde bankanın kefil olmasıdır. Yurt içi işlemlerde 'teminat mektupları', yurtdışı işlemlerde ise 'akreditifler' en çok kullanılan gayrimakdi kredi türleridir. Bu işlemde katılım bankası bir komisyon karşılığında kendini yükümlülük altına sokmaktadır. Gayrimakdi kredi kullandırma katılım bankaları için hem gelir elde etme, hem de cari

hesap kaynaklarını artırma bakımından katkı sağlar. Müşteriye ise küçük bir ücret karşılığında işlerini yürütme ve genişletme imkânı verir (Tunç, 2013: 221).

Karz-ı Hasen

Güzel borç, faizsiz olarak verilen borç anlamına gelir. Karz-ı hasen’in iki biçimde verilmesi söz konusudur:

- Sosyal amaçlı karz-ı hasen,
- Üretim amaçlı karz-ı hasen.

Katılım bankaları halen bu yöntemi kurumsal bir işleyişe kavuşturamamışlardır.

6. Değerlendirme

Riba yasağı ve riba’nın ne olduğu konusu, başlangıçta da ifade ettiğimiz gibi, Müslüman toplumların iktisadi hayatında tam bir ortak görüşe ulaşamadığı, en çok tartıştığı konulardan biridir.

Bu bağlamda ilk işaret etmek istediğimiz husus, riba ve faiz kavramlarının birebir örtüşüp örtüşmediği konusudur. İslam âleminde ve ülkemizde ağırlıklı görüş, her ikisinin birebir örtüştüğü yönündendir. Bu nedenle çoğu yayında riba kavramı hiç gündeme gelmemekte, doğrudan faiz kavramı kullanılmaktadır. Hatta çoğu Kur’an meali ve tefsirinde bile doğrudan faiz kavramı kullanılmaktadır. Bununla birlikte gerek islam âleminde gerekse ülkemizde bu ikisini aynı kabul etmeyen, özellikle devletin denetiminde, kurumsal borç verme uygulamasındaki faizin riba ile aynı şey olmadığını, riba’nın haram ve fakat faizin caiz olduğu savunanlar da az değildir (Uludağ, 1988: 14). Biz de bu olgudan hareketle, çalışmamızda konuyu ‘riba’ kavramını kullanarak incelemeyi daha doğru bulduk.

Uygulamaya baktığımızda da özellikle kısa süreli fon ihtiyacının karşılanması hususunda kar zarar ortaklığı biçimindeki yöntemlerin işleminin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Uygulanan çağdaş murabaha yönteminin ise hile-i şer’iyye çerçevesine dâhil edilmesi gayet kolaydır. Bu nedenle uygulamayı

caiz bulanlar kadar, göz ardı edilemeyecek sayıda karşı çıkanlar da her zaman olmuştur.

Bu genel değerlendirmeler ışığında yukarıda tanıtıma çalıştığımız riba'dan kaçınma amaçlı kurumsal uygulamalara ilişkin olarak kısa değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

6.1. Para Vakıfları

Para vakıfları ile ilgili olarak âlimler arasında iki konu tartışılmıştır. Bunlardan birincisi paranın vakfedilip edilemeyeceği, ikincisi ise bu kurumlarda paranın işletiliş biçimiyle ilgilidir. Konumuzla ilgili olan kısım ikinci tartışmadır.

Para vakıfları, paranın işletilişinde daha önce bahsettiğimiz yöntemlerden muamele-i şer'iyyeyi çok büyük ölçüde kullanmışlardır. Bu yöntemin fıkhi dayanağı bey'ul iyne denilen işlemidir. Bey'ul iyne, bir malı vadeli olarak satıp müşteriye teslim ettikten sonra, müşteriden o malı daha düşük bir fiyatla peşin olarak geri satın almaktır (Bayındır, 2007: 226). Bu uygulamaya Malikiler ve Hanbeliler karşı çıkmışlar, Şafiiler ve Hanefilerin ekseriyeti ise cevaz vermişlerdir (Döndüren, 1993: 326). Osmanlı döneminde para vakıflarıyla ilgili en yoğun tartışmalar 16. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ebusuud Efendi, İbn-i Kemal, Sofyalı Bali Efendi gibi âlimler, muamele-i şer'iyyenin meşruluğuna hükmetmişlerdir. Hatta İbn-i Kemal bu işlemin riba'dan kurtulmaya vesile olduğu için güzel görüldüğünü söylemektedir (Özcan, 2003: 55-56). Sofyalı Bali Efendi ise 1545'de Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin etkisiyle Kanuni tarafından çıkarılan para vakıflarının yasaklanması yolundaki fermanın kaldırılmasını temin etmek için Padişaha bir mektup yazmıştır. Mektubunda kötülüğe sebep olan şeyin kendisinin de de kötü olduğundan hareketle; şayet yasaklama devam edecek olursa dayandıkları vakıfların çoğunluğu para vakfı olan Rumeli'deki imaret, medrese ve camilerin hepsinin ahır haline geleceği, şehir ve kasabaların susuz kalacağı, özetle mevcut hayır ve hizmet kurumlarının hizmetlerinin engellenmiş olacağını belirterek, para

vakıfları uygulamasının sürdürülmesini savunmuştur. Neticede 1548’de yasağın kaldırılacağı anlaşılmaktadır (Özcan, 2003: 38-44).

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere; günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de karz-ı hasen (güzel-faizsiz borç) biçiminde veya mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) yoluyla kullandırılacak fonlar; işyerlerinin özellikle planlama ile öngörülme-yen kısa vadeli, ani ortaya çıkan fon ihtiyaçlarını (çalışma sermayesi) karşılamak açısından çok yetersiz kalmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak bakımından en uygulanabilir yöntemin muamele-i şer’iyye oluşu, söz konusu yöntemin çok yaygın bir biçimde kullanılmasının temel gerekçesi olmuştur.

6.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)

Bu bankanın ülkemizde faizsiz kredi uygulamasını başlatmak ve geliştirmek amacı yönünde hiçbir şey yapamadığını belirtebiliriz. Bununla birlikte bazı gerekçeleri görme imkânı sağladığını da ifade edebiliriz. Öncelikle ‘faiz haramdır’, ‘borç verilen fonların bir fazlalıkla alınması faizdir’ gibi ifadeleri çoğu dindarın slogan halinde ifade etmesinin o tarihte reel bir karşılığının olmadığı görülmüş oldu. Bu gerçeğe hareketle:

- Yukarıdaki ifadeleri içselleştirmiş, iktisat ve finans alanlarında uzmanlaşmış yeterli sayıda yetişmiş elemana sahip olunması,
- Bu konuda İslam âleminde ve hatta kapitalist dünyada geliştirilen birikime de başvurulması,
- Ülkenin ekonomik atmosferinin de ideolojik bağnazlıkların etkisinden kurtarılmasının gerektiği, daha iyi anlaşılmış oldu.

Bundan sonra inceleyeceğimiz Özel Finans Kurumları (Katılım Bankaları) tecrübesinin, bu başarısız uygulamadan dersler çıkararak hayata geçirildiğini söyleyebiliriz.

6.3. Çok Ortaklı Şirketler

Bu tür şirketlerin ortaya çıkıp gelişmesinde, dini faktörün, başka bir ifadeyle İslam dinindeki riba (faiz) yasağının ciddi bir etkisi olduğu,

genel kabul gören bir değerlendirmedir. Dindar insanlar, faizin dinen yasak olduğu kabulüyle tasarruflarını faizle çalışan finans kurumlarında değerlendirmekten kaçınmışlar, o tarihlerde alternatif bir finans kurumunun bulunmaması dolayısıyla da bu şirketlerde ortak olmaya yönelmişlerdir.

Avrupa'da bulunan vatandaşlarımız ve bu şirketlerde ortak olanlara yönelik çalışmalarda dindarlığın bu yönelişteki etkisi açık biçimde görülmektedir. Bu yöndeki bir araştırmada, araştırmaya katılanların %95'inin kendini inançlı olarak tanımladığı görülmektedir (Küçükşen, 2012: 169).

Çoğu Avrupa'da işçi olan bu tasarrufçuların bu şirketlere yönelmesinde ikinci bir etkenin de vaad edilen kar oranları olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Şirketlere yeni ortaklar bulmak amacıyla Avrupalı işçilerimize ve yerli tasarruf sahiplerine yönelen temsilciler, adeta kar oranı vaadinde birbiriyle yarışıyorlardı. 1990'lı yıllarda yıl sonunda mark üzerinden %25, %30 oranında kar dağıtılacağı vaadiyle bavullarla para toplandı. Böylece bu şirketlere para yatıranlar, hem yüksek enflasyona karşı tasarruflarının değerini korumuş olacaklar hem de bankaların ödediği reel faizden daha yüksek getiri elde edeceklerdi. Yani hem haram olan faize bulaşmamış hem de garantili yüksek getiri elde etmiş olacaklardı.

Dağıtılacak kar oranının fonların işletmeye verilisi sırasında belirtilmesi ve neredeyse bu karın dağıtımının garanti gibi sunulması, banka mevduatlarına başlangıçta öngörülen faizden pek de farklılık arz etmiyordu. Bu nedenle çok ortaklı şirketlerin bu uygulaması belirli bir ölçüde tartışıldı. Bu deneyimden çıkarabileceğimiz başlıca sonuçları şöyle belirtebiliriz:

- Tasarrufçuların tasarruflarını karz-ı hasen (karşılıksız güzel borç) biçiminde işletmelere vermesini beklemek realiteye uygun düşmemekte. Karz-ı hasen'in ancak birbirlerini tanıyan iki kişi arasında ve sınırlı ölçüde gerçekleşebileceğini

söylemek (hele de yüksek enflasyon ortamında) hayatın gerçeklerine daha uygun olur.

- Tasarrufçu aynı zamanda yatırımcı demektir. Tasarruflarını, belli bir nema elde etmek üzere, kar edebileceğini düşündüğü kurumlara aktarma düşüncesindedir. Öyleyse, onların bu ihtiyacını karşılayabilecek ve riba (faiz) olarak nitelenmeyecek getiri sunabilecek yatırım araç ve kurumlarının geliştirilmesi gerekir.
- Çok ortaklıklıklı şirketlerin bu serüvenin sonunda karşılaştıkları başarısızlıkları ve sebep oldukları hayal kırıklıklarını da göz önünde tuttuğumuzda şu gerçeği de ifade etmek bir zorunluluk olmaktadır:

Tasarrufların doğru değerlendirilmesi, öncelikle hem işletme karlılığı hem de milli ekonomi açısından en verimli alanlara yönlendirilmesi gerekir. Bu ise ciddi fizibilite (yapılabilirlik) etüdü yapabilecek, işin gereğine uygun çalışma kuralları olan ve devletin sağlıklı biçimde denetlediği kurumlarla mümkün olabilir. Böylece hem ülkenin kıt kaynakları israf edilmeyerek rasyonel biçimde değerlendirilmiş, hem de tasarrufçuların hayal kırıklığına uğramaları önlenerek, gelecekte tasarruf isteklerinin daha da artması sağlanmış olur.

6.4. Katılım Bankaları

Gerek İslam âleminde gerekse ülkemizde riba’dan kaçınma çabalarının ulaştığı son kurumsal çözüm katılım bankalarıdır (Faizsiz Bankacılık- İslami Bankacılık). Bununla birlikte katılım bankalarının uygulamalarıyla ilgili olarak da birçok eleştiriler ortaya konulmaktadır.

En yoğun eleştiri ideal ile pratik farkıyla ilgilidir. Faizsizlik iddiasındaki bir finans kurumu için ideal fon kullandırma yöntemlerinin kar ve zarara katılım içeren yöntemler olmasına rağmen, bu mekanizmaların pratikte kullanım yoğunluğu, sistemin istisnası sayılacak görünümündedir. Bu husus konuyla ilgilenen herkesin muhakkak işaret ettiği bir olgudur. Bu yöndeki eleştirinin

diğer bir ifadesi, Türkiye'deki Katılım Bankalarının fon kullandırma uygulamasında çağdaş murabaha uygulamasının çok geniş bir hacme ulaşmasıdır (Örnek olarak: Polat, 2009: 103; Bulut ve Er, 2009: 21; Canbaz, 2016: 277). Murabaha uygulamasına karşı çıkanların başlıca itirazları şöyle sıralanabilir (Kardavi'den naklen Aktepe, 2010:).

- Burada faiz hilesi yapılmakta, alım-satım amaçlanmamaktadır.
- Hiçbir fakih bunun helal olduğunu söylememiştir.
- Burada iyne satışı söz konusudur ve o da haramdır.
- Burada bir satışta iki satış söz konusudur. Bu da yasaktır.
- Malik olunmayan bir şeyin satımı söz konusudur. Bu da yasaktır.
- Burada bağlayıcı vaad söz konusudur. Bu da uygun değildir.

Bu eleştirilenlerin tümünün geçersizliğiyle ilgili olarak Aktepenin kaynak olarak atf yaptığımız kitabının 78-84. sayfalarındaki izaha başvurulabilir. Burada sadece 'Hiçbir fakih bunun helal olduğunu söylememiştir.' İfadesi ile ilgili değerlendirmeyi özetlemenin yeterli olacağı düşüncesindeyiz. Çağdaş murabaha'da icra edilen işlemin caiz olduğu kanaatinde olan, gerek geçmişte gerekse çağdaş birçok âlim söz konusudur. Bunlar arasında birkaç örnek olarak Yusuf El Kardavi, Hayreddin Karaman, Hamdi Döndüren gibi isimleri sayabiliriz.

Yukarıdakilere ilave olarak, murabaha uygulamasına ilişkin başka bazı kuşklar da ileri sürülmekle birlikte, riba (faiz) duyarlılığına sahip kitlenin çoğunluğu nezdinde hem bu uygulama hem de katılım bankalarının fon toplama biçimi genel kabul görmüş durumdadır.

Katılım bankalarının murabaha'da uyguladığı kar oranlarının (vade farkı) faizli bankaların faiz oranlarına çok yakın oluşu da başka bir eleştiri konusudur. Bu hususta katılım bankalarının şu hususları dikkate alarak fon kullandırdıklarını göz önünde tutmak açıklayıcı olacaktır; yapılan işin veya satılan malın piyasadaki kar haddi, peşin ve vadeli alım satım fiyatı, iş yapılan müşterinin

pazarlık gücü (ölçeği, sağlamlığı, işin hacmi, müşterinin devamlılığı), enflasyon oranı, müşterinin yönelebileceği alternatif finansman kaynaklarının maliyeti, çalışılan sektörlerin durumu, tasarruf sahiplerinin beklentileri; ekonomideki beklentiler ve banka kredilerinin maliyeti (Canbaz, 2016: 227-228). Katılım bankalarının uyguladığı vade farkının piyasadaki vade farkı ve faiz oranlarından daha yüksek olduğunda bankadaki fonlar atılacak, daha düşük olması halinde katılım bankası tasarrufçuları tatmin edecek bir karlılığa ulaşamayacaktır. Bu durum dikkate alındığında söz konusu yakınlığın olayın doğası gereği olduğunu anlamak zor olmayacaktır.

Eleştirilere verilebilecek makul cevapların olması, yine de katılım bankacılığının temel felsefesinin kar-zarar ortaklığı ilkesine dayandığını unutturmamalıdır. Fon kullandırma işlemleri içinde çağdaş murabahanın oranının bugünkü düzeylerde kalması islami duyarlılığı olan kitleyi şu veya bu ölçüde rahatsız etmeye devam edecektir. Fonların şu andaki vade yapısı da katılım bankalarını, kısa vadeli faizsiz finansman aracı olarak murabahaya zorlamaktadır.

Bu mülahazalar göz önünde tutulduğunda, katılım bankalarının özellikle Amerika’da ciddi uygulama alanı bulan risk sermayesi ve kitle fonlaması gibi yöntemleri kendi bünyelerine adapte etmeleri gerektiğini belirtmek gerekir. Bu yöntemler hem tartışmasız faizsiz finansman teknikleridir hem de uzun vadeli yatırıma yönlendirilmiş fonların toplanmasına uygundur. Biz daha önceki bazı çalışmalarımızda bu önerileri yaptık (Çonkar, Çerçeve Dergisi, 1997; Çonkar ve Canbaz, 2018: 119-132; Canbaz ve Çonkar, 2018: 37-55).

Benzer öneriler Bulut ve Er’in yukarıda atıf yaptığımız çalışmalarında da bulunmaktadır. Yazarlar söz konusu çalışmalarında bu bağlamda iki finansal model önermektedirler: 1) Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklığı, 2) Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları (Bulut ve Er, 2009: 61-67).

Ribadan kaçınma amaçlı biri uzun soluklu olmuş, diğersinin de uzun soluklu olacağı anlaşılan iki finansal kurum olan Osmanlı

dönemindeki para vakıfları ile Cumhuriyet dönemindeki katılım bankalarını göz önünde tuttuğumuzda katılım bankalarının para vakıflarına göre fon kullandırma uygulaması bakımından ribadan kaçınma amacına çok daha uygun kurumlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Para vakıflarının uyguladığı muamele-i şer'iyeye, şeri hileye çok yakın bir uygulamadır. Hâlbuki katılım bankalarının uyguladığı çağdaş mudarebeye hile-i şer'iyeye demek mümkün olmadığı gibi, konuyla ilgili âlimlerin çoğunluğuna göre riba içermeyen bir uygulamadır.

Katılım bankalarını eleştirirken, onların faizli klasik mevduat bankalarının tam anlamıyla hâkim olduğu piyasada onlarla rekabet ederek kendilerine alan açmaya çalıştıklarını, tasarrufların belirli bir getiri beklentisiyle bu kurumlara fon yatırdıklarını, fon kullanacak olan müşterilerin ise mevduat bankalarından daha yüksek bir vade farkıyla karşılaştıklarında, faizsiz olduğunu iddia eden bir finans kurumunda fon maliyetinin daha yüksek oluşunu yadırgayarak eleştiri kervanına katılmaya meyilli olduğunu unutmadan daha insafli olmak gerektiği kanısındayız. Katılım bankalarının bankacılık sektörünün önemli bir aktörü haline gelecek kadar geliştiği, toplumda iş ve ticaret ahlakı seviyesinin yükseldiği bir ortamda faizsiz bankacılık ilkeleriyle daha bağdaşık hale gelebileceğini umut edebiliriz.

Sonuç

Ekonomi, toplumsal hayatın sağlıklı ve dengeli biçimde sürdürülebilmesi için kıt kaynakların en verimli biçimde kullanılarak ihtiyaçları karşılayacak ürünlerin üretilmesi, değişimi ve adil biçimde paylaşılması hedeflerine dönük bir bilim alanıdır. Ekonomik sistemin temel unsurları olan bireyler ve işletmelerin; üretim, yönetim, pazarlama gibi işleri yürütebilmeleri, gerekli finansal kaynakları en uygun koşullarla temin etmelerini gerektirir.

İslam toplumlarının ekonomik faaliyetleri etkin biçimde yürütme çabaları içinde çözüm geliştirmekte en çok zorlandıkları alan finans alanı olmuştur. Bilindiği gibi işletmelerin kurulup etkin

biçimde çalışabilmeleri için önce özkaynak sağlamaları gerekir. Daha sonra başvurulacak diğer kaynak ise yabancı kaynak, başka bir deyişle borçtur. Günümüz ekonomik siteminin özellikleri ve işleyişi; bir işletmeyi yeterli özkaynakla kurulup işe başlasa bile, çalışma sermayesi yönetimi ile ilgili olarak sık sık yabancı kaynağa başvurmak zorunda bırakılmaktadır.

Batı toplumları birkaç asırdır bu ihtiyacı banka sisteminden karşılamaktadır. İslam toplumları ise riba yasağı dolayısıyla yabancı kaynak (özellikle kısa vadeli borç) kullanımı ile ilgili olarak asırlar boyunca yeterli işlerlikte araçlar ve yöntemler geliştirememiştir.

Sorunu şöyle özetleyebiliriz: riba’nın yasak olduğu hususunda hiçbir tartışma yoktur. Ancak Kur’an-ı Kerim’de riba şiddetle yasaklanırken, riba’nın ne olduğu hususunda hiçbir tanımlama veya açıklama yer almamıştır. Tanımlamanın olmayışı, bizi o dönemde riba’nın bilinen bir işlem olduğu düşüncesine yöneltmektedir. Bu durumda cahiliye döneminde riba’nın ne olduğunu belirlemek gerekmektedir. Bu hususta da farklı görüşler söz konusudur. Bazı âlimler cahiliye riba’sının borcun vadesini uzatma sırasında istenilen fazlalık olduğunu savunurken, âlimlerin çoğunluğu ister başlangıçta ister vade uzatma sırasında, ister ölçülü, ister kat kat olsun ana paraya ilave olarak istenecek her fazlalığın riba olduğu görüşündedir.

Öte yandan riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur. Bir yandan riba’yı kesinlikle yasaklayan ayetin en son nazil olan ayetlerden olduğu söylenirken, öte yandan farklı zamanlarda ifade edilen riba ile ilgili çok sayıda hadisin olması da izaha muhtaç bir husus olarak görünmektedir. Bu durumda riba’nın ne olup ne olmadığı; cahiliye ribasının ne olduğu ve çok sayıda hadis esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır.

İşaret edilmesi gereken diğer bir husus, riba ve faiz kavramlarının birebir örtüşüp örtüşmediği konusudur. Bu konuda ağırlıklı görüş her ikisinin birebir örtüştüğü yönündedir. Bununla birlikte gerek İslam âleminde gerekse ülkemizde bu ikisini aynı kabul

etmeyen, özellikle devletin düzenleme ve denetimi çerçevesindeki kurumsal borç verme uygulamasındaki faizin riba ile aynı şey olmadığını, riba'nın haram ve fakat bu çerçevedeki faizin caiz olduğunu savunanlar da az değildir.

Ülkemizin tarihinde faizden kaçınma amacıyla geliştirilmiş kurumlar olarak öncelikle Osmanlı döneminde para vakıfları ve onun uygulamasını ele aldık. Cumhuriyet döneminde ise 1975 yılında kurulmuş olan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, 1980 sonrası yaygınlaşıp 2000'li yılların başlarında önemli ölçüde hayal kırıklığına yol açmış olan (en bilinen örneği YİMPAŞ) çok ortaklı şirketler ve son olarak da ilk örnekleri 1985 yılında kurulan, o zamanki adıyla Özel Finans Kurumları, yeni adıyla Katılım Bankaları incelenmiştir.

Para vakıfları neredeyse Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren görülen ve Cumhuriyet'in başlangıcında tasfiye edilen, büyük ölçüde bize has kurumlardır. Vakfedilen paranın muamele-i şer'iyye denilen bir yöntemle işletilerek nemalandırıldığı, elde edilen gelirlerin çeşitli sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık kurumları gibi alanlarda kullanıldığı kurumlardır para vakıfları. Hem kısa vadeli fon ihtiyacı olanları tefecilerin eline düşmekten kurtarıcı bir işlev ifa etmişler, hem de özellikle Rumeli'deki yukarıda belirttiğimiz birçok hizmetin yürütülmesini sağlamışlardır. Ancak fon kullandırma uygulamasının hile-i şer'iyye niteliğinde olduğu yönünde ciddi eleştirilerle de karşılaşmışlardır.

Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın iki özel amacından biri faizsiz kredi uygulaması yapmaktı. Ancak bu alanda ciddi bir uygulama yapamadı ve bu amaçtan 1978 yılında vazgeçildi.

Çok ortaklı şirketler, faizden kaçınmak ama tasarrufunu da faizsiz bir gelir sağlamak amacındaki çok sayıda tasarrufçudan (özellikle Avrupa'daki Türk işçilerden) olağanüstü tutarlarda fon topladılar. Ancak dağıtılacak karı fon toplarken ilan etmek gibi riba açısından tartışılabilir yöntemler kullandılar. Ticaret ve sanayi ile ilgilenen birer anonim şirket oldukları halde, bir bankanın

vadesiz mevduatıymışçasına ortakların ortaklık paylarını istedikleri anda geri ödeme taahhüdünde bulundular. Sonuç olarak, kar-zarar ortaklığı uygulaması alanında büyük bir hayal kırıklığına sebep olarak tarihe karıştılar.

1985’te Özel Finans Kurumları olarak yaşamına başlayan Katılım Bankaları ise İslam âleminin bazı ülkelerinde 1970’lerde başlayan İslam Bankacılığı tecrübesinin ülkemize uyarlanması olarak tanımlanabilir. İslam bankacılığının temel felsefesinin fon kullandırmada kar ve zarara ortaklık olduğu belirtilmektedir. Ancak kar ve zarara ortaklık biçiminde fon kullandırma daha ziyade uzun vadeli ve proje bazlı fon ihtiyaçlarının karşılanmasına daha uygundur. İş ve ticaret ahlaki düzeyinin yüksek olduğu bir ekonomik ortamda uygulanmaya daha uygundur. Yani yönetimi zordur. Öte yandan tasarrufçulardan toplanan fonlar büyük ölçüde kısa vadeli olmaktadır. Bütün bu nedenlerle katılım bankalarının fon kullandırmasında, kar-zarar ortaklığı biçimindeki araçlara pek fazla başvurulamamakta, fon kullandırmada büyük ağırlık kısa vadeli kullanıma uygun olan murabaha (peşin alış-vadeli kâr payı ilaveli satış) yönteminde toplanmaktadır. Bu yönetime ilişkin olarak ise, faiz hilesi olduğu, uygulanan vade farkı veya kâr payının banka kredi faiz oranlarıyla hemen hemen aynı olduğu gibi eleştiriler yoğun biçimde yapılmaktadır. Bu eleştirileri yapanlara, uygulamanın riba içermediği hususunda fıkıh âlimleri yeterli cevap vermektedir. Bizde burada ilave olarak eleştiri sahiplerine şu hususları da tekrar düşünerek konuya daha insafli yaklaşmalarını, başka bir ifade ile kısa vadeli fon ihtiyacı olanlara empati yaparak yaklaşmalarını tavsiye ediyoruz:

- Kısa vadeli fon ihtiyacını karşılamak için sizin önerdiğiniz, daha uygun ama işlerliği olan bir yöntem var mı?

- Murabaha ile karşılaştırıldığında çok daha riba’ya yakın duran muamele-i şer’iyye yöntemini uygulayan para vakıfları, başta Ebussuud Efendi olmak üzere toplumumuzun saygı ile andığı birçok Osmanlı âliminin onayıyla faaliyette bulunmuştur. Hatta,

İbn-i Kemal, insanların tefecilerin ellerine düşmesini engellediği için uygulamanın sevap olarak nitelenmesi gerektiğini söylemiştir.

Bu mülahazalarımıza karşın, katılım bankalarının kâr-zarar ortaklığı felsefesine uygun, bilinen ve gelişmiş batı ülkelerinde uygulanan yöntemleri uygulamaya geçirmek hususunda daha gayretli olmalarını da beklemek hakkımızdır. Bu bağlamda risk sermayesi finansmanı ve kitle fonlaması yöntemlerini uygulamaya geçirme yönünde çaba harcamalı ve düzenleme yapmalıdırlar.

Bir başka önerimiz de uzun vadeli yeni İslami finans araçlarının geliştirilmesi için, bu amaçla kurulmuş araştırma merkezlerine destek vermeleri yönündedir.

Belirttiğimiz öneriler yönünde çabalarını artırmaları durumunda, kendilerine yönelik eleştirilerin de azalacağı kanaatimizi belirterek çalışmamızı sonlandırıyoruz.

Kaynakça

- Aktepe, İ. E. (2010). *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Alper, D., Erdoğan, C. (2009). 16 ve 18. Yüzyıl Arasında Bursa Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(1), 85-99.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bulut, H. İ., Er, B. (2009). Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları. (Düz.) A. Yabanlı, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 11-75). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Canbaz, M. (2016). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Canbaz, M. F., Çonkar, M. K. (2018). Girişimcilere Faizle Borçlanmaya Alternatif İslami Bir Yöntem: Kitle Fonlaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 37-55.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi, Özel Finansal Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını.

- Çonkar, K. (1988). *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye'deki Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Çonkar, M. K. (1997). Kar Ortaklığı Esaslı Kredi ve Risk Sermayesi Finansman Yöntemi. *Çerçeve Dergisi*, 5(20).
- Çonkar, M. K., Canbaz, M. F. (2018). Kitle Fonlaması Finansman Yöntemi: Türkiye'de Sistemin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. *Optimum: Journal of Economics and Management*, 5(2), 118-132.
- Döndüren, H. (1993). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Ahıska Yayınevi.
- Ekinci, A. (tarih yok). *Vakf-ı Nukudi*. www.paravakfi.blogspot.com.tr: www.paravakfi.blogspot.com.tr adresinden alındı
- Güngör, K. (2009). Bir Finansal Araç Olarak Katılım Bankacılığı: Tespitler-Teklifler. (Düz.) A. Yabanlı, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 207-271). içinde İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Koyunoğlu, H. (2008). Para Vakıfları, Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 253-304.
- Öz, S. (2013). *Şirketlerin Dini ve Toplumsal Temelleri*. (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Polat, A. (2009). Katılım Bankacılığı: Dünya Uygulamalarına İlişkin Sorunlar-Fırsatlar; Türkiye İçin Projeksiyonlar. (Düz.) A. Yabanlı, *Finansal Yenilikler ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 77-120). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Sarıoğlu, P. (2003). *Local Development, YİMPAŞ Case*. Ankara: ODTÜ, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TBMM. (2003). *10/16, 262 esas numaralı ve 1061 Sayılı Araştırma Komisyonu Raporu*.
- Tunç, H. (2013). *Katılım Bankacılığı, Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması* (10. Baskı). İstanbul: Nesil Yayınları.
- Uludağ, S. (1988). *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergah Yayınları.